

ԹԻ-12-Հրատարակչական Ս. Գ. Լեւոնյանի Աճառ. Գրք. Ս-Նյ.-Գ

ԿԱՅԾ

Ս. Գ. Լեւոնյանի ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹԻՒՆԻՑ

ԹՈՂ ՓԱՍՏԵՐԸ ԽՕՍԻՆ

ԳՐԵՑ

ՍՈՎԻԵՏ ԽՈՒՆ ԳԵԼՈՑԵԱՆՑ

ՆԻԻ ԵՕՐՔ, 1915

Բ. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Տ Պ Ա Ր Ա Ն

«ՇՐԻՏԱՍԱՐԴ ԼՍՈՍՍԱՆ»

ՓՐԱՎԻՏԷՆՍ

1915

ԹԻ-12-ՀԲ-ԳԲ-ԳԲ-ԳԲ-Ս. Դ. ՀՆԶ. ԿՄՄ. ԱՂԵՐ. ԳՐԹ. ՅՆԿ. ԻՆ

ԿԱՅԾ

Ս. Դ. ՀՆԶ. ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹԻՒՆԻՑ

ԹՈՂ ՓՍՏԵՐԸ ԽՕՍԻՆ

ԳՐԵՑ

ՍՈԿՐԱՏ ԽԱՆ ԳԵԼՈՅԵԱՆՑ

ՆԻԻ ԵՕՐՔ, 1915

Բ. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Տ Պ Ա Ր Ա Ն

ՍՏՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

ՓՐԱՎԻՏԷՆՍ

1915

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Ես մի քանի խօսքով պիտի բացատրեմ
թէ ինչո՞ւ համար այս բրօշխօրը հրատա-
րակեցի:

Վերջին տասը ամսան ընթացքում, ուր
համբերական պատերազմի աշխարհակուլ
հրդեհի մէջ նաև մի ամի Հայութիւնն իր
մահուան դալարումներէ միջից ապագայ վե-
րածնութեան յոյսերն է փնտռում, և ար-
եան ճանապարհով դէպի այդ դերագոյն նը-
պատակն է դիմում, ասում եմ հէնց այդ
ճգնաժամում գտնում են Հայ կեանքի մէջ
այնպիսի հոսանքներ, որոնք իրենց մտայն
ու կուսակցական շահերից տարած, մոռա-
նալով նոյնիսկ իրանց վրայ առած յեղա-
փոխական բարձր կոչումը և դէպի այդ կո-
չումը ունեցած նւիրական պարտականու-
թիւնը, ոչ մի ջանք չեն խնայում դանա-
զան անհիմն ու անմիտ հէքեթներով պըղ-
տորելու ժողովուրդի միտքը, մոլորեցնելու

նրա գիտակցութիւնը և վատ ուրացումներով
խախտելու Հայութեան ազագայ գոյութիւնը
ապահովելու համար պահանջւած ներկայ
որժերի հաւերաշիւ գործակցութիւնը:

Այս տխուր երևոյթներէից մէկն է այն
ցաւալի հանգամանքը, որ Հ. Յ. Գաշնակ-
ցութեան զանազան հատուածները— նրանց
ապակեդրոնացման և անհատական հանգ-
ամանքով գործելու սիրտէմը թոյլ չի տալիս
մեզ ասելու թէ Գաշնակցութիւնն է այդ
տխուր հանգամանքի բուն հեղինակը— մա-
նաւանդ Ամերիկայի շրջանը, կարծես թէ
վճռել են ամեն տեսակ ներքի և աններքի
միջոցներով ուրանալ Ս. Գ. Հնչակեան Կու-
սակցութեան գոյութիւնը, որը աւելի քան
մի քառորդ դար Հայ կեանքի վերաշինու-
թիւնով զբաղւելուց յետոյ, այսօր էլ միակ
յեղարկութեամբ կուսակցութիւնն է, որ շնոր-
հիւ իր մաքուր անցեացի և զօրաւոր նկա-
րագրի, առանց վերապահումների և զիկզակ
ճանապարհներով քալելու, և առանց ազ-
գայինն վարագոյրի ետեւում ծածկւելու,
ճակատաբաց, իր սեփական դրօշակը ձեռ-
քին հազարաւոր քաջամարտիկ զինւորներով
արիւն է վաթում պատերազմի դաշտում և
հայրենիքի փրկութեան սուրբ իդէալով
տարած՝ խոյանում է դէպ Հայաստան:

Եւ որովհետեւ մեր հակառակորդները յա-
ճախ շեշտեցին թէ Ս. Գ. Հնչակեան Կու-

սակցութիւնը կովկասում ևս գոյութիւն չի
ունեցել, ուստի, ևս յարմար տեսայ այս
բրօշուրով ապացուցել թէ՛ չէ թէ միայն
կովկասում Հնչակեանութիւնը գոյութիւն
ունէր, այլ այդ՝ մի մասն էր այն Հնչակ-
եան կազմակերպութեան, որը գիտէր ան-
խօս ու անազմուկ վճռել թագակիր բռնա-
պետների բխտն անգամ: Եւ այդ ապա-
ցուցելու համար ևս բաւական տեսայ այս
բրօշուրի մէջ երեան հանել Սահմանագրա-
կան Պարսկաստանի քաղաքական զօրաւոր
կուսակցութիւնների, Անջումանների (Ազգ.
ներկայացուցչական ժողով), կուսակալների
և նշանաւոր հերոսների ինքնագիր, պաշ-
տօնական և կնքւած վաւերացումները, ո-
րոնք հաստատում են թէ՛ Պարսկաստանի
վերածնունդի ծանր գործը կազմակերպեց
և գործադրութեան մէջ դրեց Ս. Ի. Հնչ.
Կուսակցութիւնը, Կովկասից սկսած մինչեւ
Պարսկաստանի մայրաքաղաքը. իսկ այդ պաշ-
տօնական վաւերագրերի բնագրերը, որոնք
բոլորն էլ պարսկերէն լեզուով են գրւած,
բացի Պետրոս Մելիք Անդրէասեանի ինք-
նագիր նամակը, որ հայերէն է, պատրաստ
են և հարկը պահանջած ժամանակ մենք
պատրաստ ենք նրանց լուսանկարները ևս
հրապարակ հանել, որ թերահաւատ թով-
մասները դէթ այս անգամ խոստովանեն ի-
րանց սխալը:

Իսկ թէ ինչո՞ւ ես Պարսկաստանի յեղա-
փոխութիւնից միայն փաստ բերեցի, դրա
պատճառն է նախ՝ այն որ Պարսկահայու-
թիւնը իր տեղական քաղաքական գործու-
նէութիւնը միշտ պատուանդան է դարձրել
իւր հայրենիքի, Հաբաստանի ազատութեան
և վերածնութեան գործին, և երկրորդ՝ որ
մեր հակառակորդները յաճախ շեշտեցին
թէ «Հնչակեանութիւնը Կովկասում գոյու-
թիւն չունի», մինչդեռ «Պարսկաստանի 1909
թ. ի յեղափոխութեան ծրագիրը պատրաստ-
ւեց Կովկասում, Հնչակեան Կուսակցութեան
և «Էջթիմախունի Ամիրոյ» Կուսակցութեան
ձեռքովը»:

Իմ խօսքերիս ես կցել եմ նաև գործող
գէմքերի լուսանկարները, որպէսզի Հնչակ-
եան Կուսակցութեան գոյութիւնն ու բանա-
լուց յետոյ կարելի չլինի ուրանալ նաև
գործող անձնաւորութիւնների և պատմու-
թիւնների մէջ տեղ բանող որոշ գէքերի
գոյութիւնը»:

Այս բրօշուրով ես աշխատեցի երևան
բերել ճշմարտութիւնը և այդ ձևով պար-
զել ժողովրդի միտքը: Իսկ թէ իմ այս
պարզախօսութեանս համար իմ գաղափա-
րական հակառակորդների լրագրական լայն
էջերը պիտի լեցնին լուսանքներով և ցարդ
իրանց համար սովորական դարձած անլուր
յիշոցներով, ուղղւած իմ հասցէիս, ինչպէս

այգ կատարում են նրանք այսօր, առանց
քաշելու, ազատ են կրկնելու այդ և շա-
րունակելու իրանց այդ պատուարեր
փեշակը . . . որովհետև ես վաղուց է որ
կանակս եմ դարձրել այդ պիսիներին:

ՍՈԿՐԱՏ Մ. ԳԵԼՈՅԵԱՆՑ

ՄԱՆՈՒՂ ՄՈՉՆԱՆ

Թեհրանի Ս. Գ. Հնչե կազմակերպիչը
Սալարէս Գովլէի տնօրէն Նախածեռնելու համար իր ընկեր՝
Կազմենեանի հետ ճանապարհորդեցին հրէս Սալարէս Գովլէի
ձեռքով 1909 թ. Քիւմուքեան տաղաւուր

ԿԱՅԾ

Ս. Գ. ՀՆԶ. ԿՈՒՍԱԿՅՈՒԹԵԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՆՈՒԹԻՒՆԻՆԻՅ

ԹՈՂ ՓԱՍՏԵՐԸ ԽՕՍԵՆ

Ազգերի և նոյնիսկ համաշխարհային պատմութիւնը միշտ հիմնուած է եղել այդ ազգերի մէջ գոյութիւն ունեցող՝ ընկերային կազմը բնաբնական օրէնքի շաւղում շարժման մէջ պահող բացառիկ անհատներու և կազմակերպուած հոսանքներու կատարած մեծ ու փոքր գործերի ելքի և հետեանքի զանազան դարձումներու և երևոյթներու վրայ, որոնք չէ թէ միայն ուրանալ չի կարելի, այլ օրպէս կատարուած իրողութիւն՝ պէտք է ընդունել նրանց օրպէս ընկերային կեանքի հիմքը:

Այն ազգը, կամ ազգի այն հատուածը, որ իր նիւթական կամ «ես»ի շահի համար կը յանդգնի ուրանալ իր կեանքը կազմաւորող պատմութեան այսինչ կամ այնինչ մասը, կատարուած փաստերը և իրողութիւնները, այդպիսին չէ թէ զուտ ճանաչում է իր անհատական ուրոյն գոյութեանը, այլ նոյն իսկ համաժողովային ամբողջութեանը, որովհետև այդպիսով նա ուրանում է ամբողջութեան՝ համաշխարհային պատմութիւնը:

Արևի նման պարզ ու պայծառ՝ այս ճշմարտութիւնը ընդունելուց յետոյ պիտի ասել թէ՛ հայերիս մէջ վերջերս սկսել է երևան գալ ընկերային կեանքի հիմնաքարը եղող պատմութեան և այդ պատմութիւնը հիւսող փաստերի և Հայկական յեղաշրջումների ուրացման տարօրինակ հիւանդութիւնը, ամենածանր ախտը . . .

Մէկ կողմ թողնելով Հայ ազգի անցեալ պատմութիւնը, որ հիմնւած է սոսկ տնտեսական և քաղաքական բռնի դարձւածների կամ բնաշրջման ճանապարհով երևան եկած իրողութիւնների վրայ, մենք կարող ենք վեր առնել մեր ժամանակակից անցքերը և պատմութեան ընթացիկ վիճակը:

Վերջին երեսուն տարւայ ընթացքում Հայութիւնն ունեցել է այնպիսի մի փոթորկալից կեանք, որի ամեն մի բոլորէն և ամեն մի մանրերկրորդը, կարող է այդ ազգի պատմութեան շինութեան համար մատակարարել անթիւ ու անհամար փաստեր ու կատարւած իրողութիւններ: Փաստեր, որոնք այդ ժողովուրդի թշուառութեան այդանդից ծնած յեղափոխութեան շինարար քայլերի մասին են խօսում ու պիտի արձագանքեն համամարդկային կեանքի անհուն տարածութեան մէջ մինչև աշխարհին վերջը: Հայ սլատմութիւնը կազմաւորող փաստեր, որոնք ծնունդ են եղել անդրանիկ Հայ յեղափոխական կուսակցութեան, Հնչակեանութեան երեսունամնայ գործունէութեան ու Նրա հերոսական կեանքին: Այս բոլորն այնպիսի իրողութիւններ են, որոնց առաջ Յուզաներն անգամ պիտի գինաթափւին: Բայց ինչպէս ասեցի՝ ուրացումի տարօրինակ մի ախտ է, որ վերջերս որոշ հոսանքի ոսկորների ծուծն անգամ վարակելով անուղի և ան-

կարելիորէն ձգտում է ուրանալ Հայ ազգի նորագոյն պատմութեան ամենագորաւոր սիւներից գորաւորը, Հնչակեան Կուսակցութեան գոյութիւնը և նրա երևան հանած պատմական այնքան թանկագին փաստերը: Ուրանալ ազգի պատմութիւնը, նշանակում է ուրանալ ազգի գոյութիւնը: Բայց այս անխոհեմ և չար նախանձով տողորած ուրացումը այսօր կատարւում է Հնչակեան Կուսակցութեան հակառակորդների կողմից և այն էլ առանց խղճի խայթի... Այդպիսի մի հոսանքի բարոյական որակումը և նրա զատավճիռը թողնելով մեր պատմագիրներին, մենք ախար երևան դնենք մի քանի գրաւոր վաւերաբոյրներ, որոնք պիտի ապացուցեն թէ իսկապէս Հնչակեան Կուսակցութիւնը գոյութիւն ունեցել է, ունի ևս դեռ պիտի ունենայ: Այս պարտականութիւնը մենք խղճի կատարեալ հանգստութեամբ պիտի կատարենք այսօր, իմանալով միևնոյն ժամանակ, որ մեր հակառակորդները այսպիսի անհերքելի փաստերի և փայլուն ճշմարտութիւնների առաջ պիտի բաւականանան մեր անհատական սրտանպատութիւնը հրապարակ քաջող հայհոյանքներով, անուր լուտանքներով և ասիական կրքոտ յարձակումներով պատասխանելով... բայց հոգ չէ որովհետև մենք վաղուց է, որ մեր կոնակն ենք դարձրել այդ զատակարգի հակառակորդներին... թող հայհոյն որչափ կուզեն և ուրանան նոյնիսկ աշխարհի գոյութիւնը, բայց հսկայ Հնչակեանութիւնը իր լուս ու մունջ, խաղաղ ու անաղմուկ գործունէութեամբ կգրադի իր ազգի և համալխարհային պատմութեան մէջ իր շինարար բաժինը բերելու:

Թէ Հնչակեան Կուսակցութիւնը գոյութիւն ու-

նեցել և այնքան զօրաւոր եղել է, որ իր ազգային կեանքից զօրս զբաղւել է նաև իր բախտակից ժողովուրդների, ասենք Պարսիկների նորագոյն պատմութիւնը շինելու և նրա ընկերային կազմը բարեփոխելու, բաւական է վեր առնենք 1908 թ. ից պարսկական շարժումը և այստեղ երևան դնենք այդ շարժման հետ կապւած մի շարք փառաթղթեր:

1908 թ. ին, երբ Պարսկաստանը Մուհամդէ Յւլի Շահի միապետական բռնութեան դէմ ծառայաւ և վճռեց ժողովրդական թափով վերարացել տալ Ազգային Մէջլիսը — ներկայացուցչական ժողովը —, այդ ժամանակ Պարսիկ քաղաքական կուսակցութիւններից ամենազօրաւորը՝ «Էջթիմաիունի Ամիրուն» կուսակցութիւնը կողմասի մէջ մեր հակառակորդների զգոյութիւն չի ունեցել և չունի՝ յայտարարած — Հնչակեան կուսակցութեան հետ կնքում է այն պատմական դաշնաթուղթը, որի թարգմանութիւնը ես կէտ առ կէտ և նոյնութեամբ առաջ պիտի բերեմ այստեղ:

«Դաշնաբուրք»

«Մենք Պարսիկ մուջաիթներս (կուսող) այն է, Էջթիմաիունի Ամիրուն կուսակցութիւնս Հնչակեան կուսակցութեան հետ ներկայ դաշնադրով պայմանաւորուեցինք և ուխտեցինք, որ այս թւականից յետոյ միացած ոյժերով աշխատենք և հարկ եղած զոհողութիւնները կատարենք Պարսկաստանի սահմանադրութեան հաստատութեան համար, և այս ուղղութեամբ առնւելիք բոլոր քայլերը պիտի լինեն Հնչակեան կուսակցութեան համաձայնու-

թեամբ ու նրա հետ միասին հետեւեալ պայմաններով:

Ա. — Երկու կուսակցութիւններս էլ պիտի կանգնած մենք Սօցիալ Դեմոկրատ սկզբունքների և ծրագրի վրայ:

Բ. — Պարսկաստանի նկատմամբ առնելիք բոլոր քայլերը պիտի լինեն երկու կուսակցութիւնների կատարեալ համաձայնութեամբ:

Գ. — Պարսկաստանի գործերին ուղղութիւն տալու և այնտեղ կատարելիք բոլոր գործողութիւնների համար որոշում պիտի արւի միացեալ և խառն ժողովներում, ուր ներկայ պիտի լինեն երկու կուսակցութիւնների լիազօր ներկայացուցիչները:

Դ. — Հնչակեան կուսակցութիւնը յանձն է առնում խառն ժողովների որոշումների հիման վրայ, Պարսկաստանի շարժման յաջողութեան համար տալ հարկաւոր եղած ռազմակրակ, նիւքակակ ու ֆիզիկական ուժեր, որ է զեւնի, փող ու կուռղ ուժեր:

Ե. — Դրամական նպաստները պիտի հաւաքեն երկու կուսակցութիւնների գիտակցութեամբ ու համագործակցութեամբ:

Զ. — Երկու կուսակցութիւնների (Պարսկաստանի շարժման համար) մատակարարած գումարները պիտի ծախսւին խառն ժողովի ձայներէ մեծամասնութեան որոշումով միայն:

Է. — Դրամական գործառնութիւնները պարզ ու մաքուր պահելու համար երկու կուսակցութիւնները ևս պիտի պահեն օրինաւոր հաշեւտմարներ:

Ը. — Հնչակեան կուսակցութիւնը խոստանում է Պարսկաստանի նկատմամբ, խառն ժողովի որոշմամբ հարկ եղած բոլոր օգնութիւնը հասցնելով

տալ նաև անհրաժեշտ գործիքները — զէնքերը:

Թ. — Պարսկաստանի կեանքին վերաբերեալ որ
և է թերթ, քաղաքական ծրագիրը և գրականու-
թիւն երևան պիտի գան երկու կուսակցութիւննե-
րի համաձայնութեամբը:

Նոյեմբեր 27, 1908

Էջրիմախունի Ամխունի

Զիլգաղէ 16, 1326

(Կնիք...)

Այս գաշնաթուղթը կնքուելուց 25 օր յետոյ,
այն է 1908 թ. Դեկտ. 20ին, Թիֆլիսում «Էջթի-
մախունի Ամխուն» կուսակցութիւնը յանձնում է
Հնչակեան ժարմի մի ստացական, իր ստացած ...
անտուկ զէնքերի համար, որի մանրամասնութիւնը
հրապարակ հանել չկարողանալու համար, ես նրա
վերնագիրը և վերջաբանը կտամ այստեղ թարգմա-
նաբար, ապացուցելու համար որ «գոյութիւն չու-
նեցող» Հնչակեանութիւնն էր որ լուռ ու մունջ,
անխօս ու անազմուկ կերպով վարում էր Պարսկաս-
տանի շարժումը մինչև այն աստիճան, որ այդ
շարժումը չէր մտել րալանջիութեան անարգ անհ-
անձների մեջ:

«Յուցակ անտուկ ապրանքների (զէնքն
է ակնարկւում), որ Հնչակեան կուսակցութիւնից
ստացաւ Պարս. Մուջահիդների կուսակցութիւնը:

.
.

Վերոյիշեալ առարկաները Հնչակեան կուսակցու-
թեան կողմից Դ. ի և Մ. ի ձեռքով յանձնուեց Պարս-
կաստանի Մուջահիդների կուսակցութեանը, որի

ստացման համար յանձնուում է սոյն վաւերա-
թուղթը»

Ի Դիւնաց էջքիւնախումբի ամիուն կուս.

Թիւֆիսի Գործ. Յանձնախումբ

Դեկտ. 20, 1908 (Կուսակ. Կնիք)

Այսպէս, «գոյութիւն չունեցող» Հնչակեան
Կուսակցութիւնը իր գործակցութիւնով և կնքած
դաշնաթուղթերով հիմքն էր դնում Պարսիկ միա-
պետութեան տապալումին և Սահմանադրութեան
վերահաստատութեանը, մինչդեռ հէնց այդ ժամա-
նակ Թաւրիզում տեղի ունեցած համազգային մի
ժողովի մէջ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը հրապարակաւ
յայտարարում էր թէ՛ ինքը չպիտի խառնւի պարս-
կական շարժման մէջ, այլ պիտի բաւականանայ
յոյ ազգային ինքնապաշտպանութեան ծրագրով և
հէնց այդ ուղղութեամբ էլ սկսում է հակայական
հանգանակութիւններ և զրամահաւաքութիւններ
կատարել: Չնայած այս վիճակին Հնչակեան Կու-
սակցութիւնը Թաւրիզի համազգային ժողովի մէջ
յայտարարում է թէ՛ ինքը որոշել է գործնականա-
պէս մասնակցել հակամիապետական շարժմանը այն-
քան ժամանակ, որքան որ այդ շարժումը իր ըն-
թացքով, նպատակով և ելքով կարող է համապա-
տասխանել ժողովուրդի և մասնաւորապէս Հայու-
թեան կեանքին:

Այս հանգամանքների հետ միաժամանակ «էջ-
քիւնախումբի Ամիուն» և Հնչակեան Կուսակցութեան
կովկասի խառն մարմինը բանակցութեան մտաւ
տեղական Ռուս Ս. Դ. բանւորական կազմակեր-
պութեան հետ, որը շուտով Ռաչա քաղաքն ուղար-
կեց 23 հոգուց բաղկացած Վրացի Վալիբոյի խում-

բը, կատարելապէս զինւած նորագոյն զէնքերով և
ռազմական մեծ պաշարով միասին:

Հասնելով Լէնզէլի և Ռաշտ վրացի Ս. Գ. Խում-
բը, հասկացողութեան եկաւ անդական Հնչակեան
մարտական խմբի հետ, որը զինւած էր անդական
միջոցներով, իսկ կովկասից եկած Հնչակեան . . .
անտուկ զէնքերով Վիշթիմաթունի Ամիրունը՝ զինեց
Պարսիկ Մուջահիդների զօրաւոր մի խումբ: Այս
գետ ոչինչ, մեր ձեռքում եղած վաւերաթղթերից
մէկը Պարսիկ Դեմոկրատ կուսակցութեան կողմից
ստորագրւած՝ ստում է . . . համաձայն Թէհրանից
հասած հրահանգներին, Ս. Գ. Հնչակեան կու-
սակցութեան Լէնզէլու մասնաճիւղը չզլացաւ մեր
կոմիտէին տալ . . . հատ սումբեր, որի զիմաց մեր
չնորհակալութիւնն ու երախտագիտութիւնը յայտ-
նելով, ի զիմաց Դեմոկրատ կուսակցութեան

Ստորագրում եմ:

ԷՄԻՐ ԽԱՆ

Այս նշանակում է, ուզում եմ ասել որ պաշ-
տօնական վաւերաթղթերը ի լուր աշխարհի յայ-
տարարում են թէ՛ «գոյութիւն չունեցող» Հնչակ-
եան կուսակցութիւնը, թէ՛ և լոթի մեջիկ, բայց և
իր բաղաքական գործունէութեան և ազգային վե-
րածնութեան հարցում տյնքան հեռատես և զգաստ
էր, որ չուչացաւ իր ազգային հատուածական ազատ
գոյութեան ապահովութեան տեսակէտով լուրջ և
գործնական հողի վրայ դնել Պարսկաստանի շար-
ժումը, ուր հարիւր հազարներէ հասնող հայութեան
ազատ ապագան պատւանդանը պիտի դառնար մայր

ՄԻԻՎԱՆ ԱԼԵԲՈՒՆԻ ԻՎԱՆՍՅԷ

1909 թ.ի Յունվար 26ի Ռուսում ապստամբության գրվա-
խատ, Վրացի Վալիկոի նկարն է, որը 16 սարան
սաժանակիր աշխատանքի դատապարտեց նայն
սարայ Սեպտեմբեր 26ին:

երկրի հայութեան ազատագրութեան հսկայ գործին, և այս ձևով նաև իր մէջ առաւ «Էջթիմաթուհի Ամիրուն» կուսակցութիւնը, զինեց նրան, պայքարի մէջ մղեց գաղափարակից Ս. Դ. Վրացիութիւնը և նոյնիսկ ռազմական օգնութիւն հասցընելով Պարսկ. Դեմոկրատ կուսակցութեանը:

Այս պատմական իրողութիւնը մեր խօսքովը չէ որ երևան է գալիս, այլ Պարսկ կազմակերպութիւններն են ստուժ իրանց գրաւոր, կնքած ու ստորագրած վկայագրերովը:

1909 թւի Յունվար 26ին տեղի է ունենում յեղափոխականների յարձակումը Ռաշտի կառավարական պալատի վրայ: Շարժումը ղեկավարում է վրացի Ս. Դ. խմբապետ Վալիքոյի և Էջթիմաթուհի Ամիրուն խմբապետ Հոսէյն Խան՝ Քասմէու ձեռքով, ուր մասնակցում են պարսիկ Մուջահիդները, Վրացի Ս. Դ. մարտիկներ և Հնչակեան զինւորներ: Սպանում է նահանգապետ Սարգար Աֆրամը քաջարի վրացի Վառլամի ձեռքով և պալատը՝ հակառակ իր ցուցադրած դիմադրութեան՝ ընկնում է յեղափոխականների ձեռքը:

Կառավարական պալատը գրաւելուց յետոյ, կուռղների մէջ նկատում է Եփրեմը երեք հոգի իր զինակիցներով: Եփրեմի ձեռքումն է լինում կարապետ Մարտիրոսեանի լնզկը: Կրացանը, մի բան, որ հաստատում էր թէ՛ նա չէ թէ՛ միայն անպատրաստ էր յարձակմանը մասնակցելու իր կամ իր կուսակցութեան ղէնքերովը, այլ նոյնիսկ լուրջունէր ծրագրւած յարձակումից և յարձակման միջոցին նա կարապետ Մարտիրոսեանի տնում թէյխրմելիս է լինում և երբ հրացանների համազարկի ձայնն է լսում, տանախրոջ հրացանը առնելով փո-

Ս Գ. ՎՐԱՅԻ ՎԱՌԼԱՄ

Ռազի նահանգապետին զնդականարող Բաջարի ղինուր

զոյ է ընկնում տուն հասնելու, բայց կառավարա-
կանների կողմից անդացող զնդակների սոսջ կանգ
առնելով, Յորդանանեան դպրոցի անկիւնից և կա-

ՍՈՒՓԷՀՊԱՐ

Ընդհանուր Համահասար յեղափոխական բանակի

աւլարական պայտաի կոնակի կողմից սկսում է կրակել իր օգնութեան հասած երեք ընկերների հետ միասին ու այսպէսով նա տարւում է հոսանքի մէջ։ Իսկ թէ ինչո՞ւ համար ու ի՞նչ հանգամանքների տակ էր, որ Եփրեմը ճեֆՐՆՄ» դարձաւ և Հ. Յ. Դ. ն հետ սկսեցին միմեանց շահագործել, թերևս այդ մասին խօսելու առիթն ունենամ ես մօտ ապագայում, քանի որ այժմ այդ նիւթի վրայ խօսելը դուրս է իմ նպատակից։

Իրաւեց կառավարական պայտար և նրջն դիշերուն մթութեան մէջ Սարգար—Սֆիւսմի ահագին զինարանը գատարկելով մեծ մասաւր սահեց զէպ Ճաղգային ինքնապաշտպանութեան» ակոյնանների տունը. . . .

Ռաշար գրաւելուց յետոյ յեղափոխականները նահանգապետութեան պաշտօնը յանձնոււմ են Սուփէհտարին և կազմոււմ են զինւորական մի յանձնախումբ, որն իր վրայ է առնոււմ քաղաքի պաշտպանութիւնը ինչպէս նաև զինւորական կազմակերպութեան և արշաւանքի ծանր գործը։

Որոշոււմ է նախ՝ Մանջիլի կամուրջի վրայ դիրքեր դրաւել, արքայականների ղէմ պաշտպանւելու համար և տպա պատրաստութիւն տեսնել Թէհրանի վրայ արշաւելու։

Արշաւախումբը պատրաստոււմ է եթը խմբերից խմբապետութեամբ 7 խմբապետների և ընդհանուր հրամանատարութեամբ Սուփէհտարի։ Այդ խումբերն են՝

1. — Ս. Դ. Վրացիների խումբը՝ 23 հոգի, զինւած իրանց միջոցներով, խմբապետութեամբ Վալիբոյի։

2. — Ս. Դ. Հնչակեան խումբը՝ 21 հոգի, զին-

ւած կուսակցութեան միջոցներով, իմ քաղաքում
թեա՛մք Պետրոս Մելիք Անդրէասեանի:

Յ.— Էջիթմարու ն Ամիու, 50 հոգի, դիււած

ՆՓՐԵՄ և ԿԻՆՐ՝ Ա.Ն.Ա.ԼԻՑ

Պարսկաստանի յեղափոխութիւնը սկսելուն . . .

Հնչակեան զէնքերով, խմբապետութեամբ Հիւսէյն
Խանի:

4. — Հ. Յ. Դ. խումբը, 17 հոգի, զինւած իրանց
միջոցներով և կառավարական պալատից զբաււած
զէնքերով, խմբապետութեամբ Եփրեմի:

5. — Սաթարական խումբը, 45 հոգի:

6. — «Բարկ» խումբը 46 հոգի:

7. — Կովկասեան թիւրքերի խումբը:

Բացի եօթը խմբերը, կային նաև կուռղների
աճազին բազմութիւն, որոնք գտնուում էին ուղղակի
Մոխլէ Սուլթանի հրամանատարութեան տակ: Ար-
շաւոյ թանակը բաղկանում էր 1500ի չափ կուռղ-
ներից:

Ձինուորական գործողութիւնները պիտի վճռու-
ւէին եօթը խմբապետների կողմից և ընդհանուր
հրամանատարից վաւերացուելով գործադրութեան
դրէր:

Բանակը շարժւեց դէպ թէ հրան: Ղազւին չհա-
սած սրի քաչւեց Նաթթի գիւղի ահազին բնակչու-
թիւնը: Այստեղ կատարած հակայեղափոխական
արատաւոր աշտերը առիթ տւեցին վրացի խմբա-
պետին բռնութիւն:

Նաթթիից յետոյ հերթը հասաւ Ղազւին յաղա-
քին, որի գրաւումից յետոյ Շէյխ Իւլ Դալամի տան
քանդումն, կողոպտումը և շատ ուրիշ նշանաւոր
մարդկանց կողոպտում և բարբարոսաբար խոշտան-
գում, «ալան-թալան» և ընդհանրապէս հակայեղա-
փոխական անարգալից երեսյթները, որոնք ի կա-
տար էին ածուում յեղափոխական նւիրական գործը
վան շայիզմի փոխող, անհատների և խմբերի ձեռ-
քով, զզւեցնելով վրացի Ս. Դ. մարտիկներին պատ-
ճառ է գառնում, նրանց հեռացումին այդ արշա-

1- ԳՐԻՇԱՅ, 2- ՊԵՏՐԱՅ, 3- ՍԻՇԱՅ, 4- ՍԻՇԱՅ ՇՐԻԱՅ, 5- ԵԱՇԱՅ ԴԱՏԱԻՈՐԻ ՍՊԱՆՈՂ ԽՄԲՈՒՄ
Ս. Դ. Խ. Բ. Կուս. պատկանող Վրացի Վաշիկոյի խմբի մի մասը,
որ Ղազվինից վերադարձաւ:

ւանքից, որից յետոյ վրացի խմբապետ Վալիքոն
Ռաչտում հրապարակաւ արատսանած իր բողոքի
ճառին մէջ յայտարարեց թէ՛ ևս զերազաս եմ հա-
մարում Ռուսական կախաղանը այստեղի յեղափո-
խութիւնից, որովհետեւ այստեղի միապետութեան
աւերակներն ժիջից, յեղափոխութեան անւան տակ
սկսել են երեւան գալ հարիւրաւոր բռնապետ Մու-
համէդ Ալի շահեր, որոնք այան-թալանի և անարգ
կողոպուտի ճանապարհով են աշխատում բարձր
դիրքերի և պաշտօնների հասնել . . . :

Եւ իսկապէս այս մաքուր ու անարատ իղա-
լիստն իր խմբով վերադարձաւ Ռուսաստան և մահ-
ւան զատավճիռը ստացաւ, որը ապա փոխեց 16
տարի տաժանակիր աշխատանքի :

Վալիքոյի բողոքի հիման վրայ, յանդիմանու-
թեան նամակներ ուղարկեցին Հնչակեան խմբա-
պետ՝ Պետրոս Մելիք Անդրէասեանին իր ընկերների
կողմից և միևնոյն ժամանակներան հրահանգ արեց
նախ՝ հետու պահել Հնչակեան զինուորներին տիրող
այան-թալանի անարգ հոսանքից, երկրորդ՝ թէհ-
րանի գրաւումից և սահմանադրութեան վերահըն-
չալումից յետոյ դադարել ուէ զինւած գործունէ-
ութիւնից ցնոր անօրինութիւն և երրորդ՝ հաւաքել
Հնչակեան կուսակցութեան ղէնքերը :

Այս հրահանգը չէր կարող շատ էլ դիւր գալ
Պետրոս Մելիք Անդրէասեանին, նախ՝ որովհետեւ
կողոպուտի քաղցր հովերը նրան ևս քչել տարել
էին և երկրորդ՝ նա կառավարութիւնից ստացել էր
կովկասեան սահմաններում Հնչակեան կամաւորնե-
րով հսկելու իւղալի մի առաջարկը, որի համար 30,
000 թիւմէնի կանխիկ մի բիւդջէ էր պատրաստուել
նրա համար, սակայն տեղական Հնչակեան Գոր-

ծաղիր Մարմինը մերժել էր այդ առաջարկը այն առարկութեամբ, որ որպէս Սօցիալ Դէմոկրատ Հընչակեան կուսակցութիւնը չպիտի ընդունէր ոստիկանի դեր կատարել և թէ նա պիտի բաւականաւոր միապետութեան տապալումով և Սահմանադրութեան վերահաստատումովը, որից յետոյ Հընչակեան կուռղ ոյժերը պիտի զինաթափուէին և խաղաղ գործունէութեամբ պիտի ապահովէին ընդհանուր Պարսկաստանի հետ նաև Պարսկահայութեան վիճակը:

Այս որոշումներն ու այս ուղղութիւնը կողոպուտի քաղցրութիւնը ճաշակած Պետրոս Մ. Անդրէասեանի քիմքին հաճելի չգալով որոշում է Հընչակեան կուռղ ոյժերը իրանց զէնքերովը թողնել Մփրեմի արամադրութեան տակ. . . և Թաւրիզի աքսիզային վերաանտառութեան պաշտօնով անցնել Թաւրիզ: Տեսնենք թէ ի՞նչ է ասում խմբապետ Պետրոսն իր ինքնազիր նամակով, իր դաւաճան քայլը արդարացնելու նպատակով, նամակը առաջ պիտի բերեմ առանց փոփոխութեան:

Թէհրան, 11 Յուլիս 1909

Սիրելի . . . ն

Էնզէլում

«Ձեր մի նամակը ստացել եմ, ուղղակի իմ գարմանքս եմ յայտնում ձեզ՝ որ . . . ես միշտ էլ ընդհարումների մասին մանրամասնութիւններ տւել եմ Ռաշտի վարչութեանը և տեղից վարչութեան, որ զակլատներ (տեղեկագիր) չեմ աւել այն պատճառաւ, որ դուք միմեանց հետ կապակցութիւն ունէք և ձեզ լուր կտան: Ղազուինում ձեր շնորհա-

ւորական հեռագիրը ստացայ, ցաւում եմ որ առան-
ձին նամակով չեմ կարողացել շնորհակալութիւն
անել: Սակայն Ռաշտի վարչութեան նամակուս
յայտնել հմ, իմ կողմից շնորհակալութիւն յայտնել
ձեզ և ընկերներին:

«Թէհրանից ձեզ հեռագրեցի 4-ին հեռեկայը»

«Բ . . . Թէհրանը գրաւեցինք, Շահը դահըն-
կէց, լաւ ենք»:

«Պատասխան—Շնորհաւորական հեռագիրը ստա-
ցայ ձեր և ընկեր Ս . . . ի ստորագրութեամբ, շը-
նորհակալ եմ»:

«Ռաշտից մինչև Թէհրան հայ զոհերի թիւը 8
է, 20ի չափ էլ վիրաւորներ կան, որոնք անվտանգ
են այժմ: Թուրք յեղափոխականներից սպանւած
և վիրաւորուած կը լինին ոչ աւել հայերից, երեք
հոգի էլ վրացի է սպանւած: Իսկ կառավարական-
ներից սպանւածների թիւը մեծ է»:

«Մինչև Թէհրան 10 ընդհարում է եղել: Ղազ-
ւինը տեւել է 18 ժամ, իսկ Թէհրանը 4 օր և գիշեր
է տեւել, իսկ մնացած 8 ընդհարումները եղել է
Ղազւինի և Թէհրանի շրջականերում, որը տեւել է
3 ժամից մինչև 10 ժամ»:

Սուլթան Ահմադ Միրզան զահ բարձրացաւ
Յուլիս 8ին: Երկու օր Թէհրանում մնալուց յետոյ
գնաց Սալթանադ-Աբադ, իր ամառանոցը: Իսկ նրա
հայր՝ գահընկէց հրէշը Ռուսաց դեսպանատնում
նստած է և շուտով կը մեկնի: Բոլոր ուղղամթերքը
ժողովուրդի ձեռքումն է: Ժողովուրդի արամաղը-
րութիւնը բաւական լաւ է: Տեղիս մեր ընկերները
լաւ մասնակցութիւն ցոյց տւեցին: Մ . . . ք այս-
տեղ է և շատ լաւ է: Մանուէլը (Մոզեանը) մի
քանի հոգով ուրիշ տեղ է գնացել: Թէհրանի կուրի

օրերում նրան երկու անգամ տեսել եմ: Ի . . . էլ
այստեղ է, ընկերները ողջ և առողջ են, ես էլ
մինիստրութեան կոմիսիոնի ցանկում (պատերազ-
մական կոմիսիոն) անդամ եմ ընտրւած, մի հայ էլ
կայ Մաաթէոս կան Մելիքեան անունով: Լա-
զործում ենք, բայց ախոս, որ ես երկար չեմ կարող
մնալ, որովհետեւ ուզում եմ մեկնիլ դեպ Քաւրիզ

ՊԵՏՐՈՍ ՄԵԼԻՔ ԵՆ ԴՐԱՍԵԱՆ

Ս. Դ. Հնչ. Կուսակցութեան Պարսկաստանի Մարտական
Խմբի խմբապետը, որ Ռուսաց հրամանով Քաւրիզում
կախւեց որպէս դաշնակցական

Չանջանի վրայով Եթէ մինչև իմ գնալս մեր զինւորները զինարարի չեղան, մնացին զեկեփի քակ, զեկեփի ստանալը կը յանձնեն այստեղի ընկերներին որ ստանան: Հայ զինուորի մեծ կարիք է զգացուած: Մեզ թոյլ չեն տալիս զնանք: Հայերի վարկը երկինք է բարձրացել: Կողակներից ստացուած է ամեն սազմամթերքը, մի քանիսի մօտ կան զէնքեր, որոնք պիտի մնան: Ռոճիկները աւելացրել են և մնում են ծառայութեան մէջ:»

«Մեր մէջ պատերազմի դաշտում չէ եղել կուսակցական հարցեր, բոլորս էլ հաւասար իրաւունքներ ենք վայելել Եփրեմի հետ, որին մինչև այսօր ոչ ոք ձեզանից չի ճանաչել, կարծում եմ բաւական է որքան նեղ և թթու կուսակցական հաշիւներով զրազւեցինք: Բաւական է որքան միմեանց բամբասեցինք, հիմա ձեռք ձեռքի տւէք, հայրենիքի համար մտածէք և համերաշխ գործէք: Մենք եթէ համերաշխ չլինենք Պարսկաստանում ոչ մի գործ չենք կարող աստջ տանել, մի բուռ հայերս պիտի համերաշխ լինենք, որ կարողանանք 15 միլիոն պարսիկների մէջ մեր ձայնը մի տեղ հասցնել:»

«Ընկերական սիրայիր բարեներով բոլոր ընկերներին և ընկերուհիներին»:

Պետրոս Մելիք Անդրեասեան

Վերև տասջ բերած ինքնագիր նամակի ոճը և ոգին պարզ ասում է նախ՝ որ նա գրւած է Հընչակեանի կողմից Հնչակեան մարմին ուղղւած, երկրորդ՝ որ Հնչակեան կազմը նրանից՝ Մելիք Անդրէասեանից պահանջած է եղել իր զինուորների գինաթափութիւնը և զէնքերի վերահաւաքումը, իսկ երրորդը՝ որ Հնչակեան խմբապետը ինչ որ բարո-

յական ճնշման տակ պատրաստուել է լքել իր պարտականութեան ու կոչման աստարեղը, ինչ որ փայլուն յոյսի համար, որի պատճառով նա բառեր չի գտնում դովարանելու իր գաղափարի հակառակորդին . . . և յաջորդող հանգամանքներն ու իրերադարձերը եկան ապացուցելու թէ՛ «գոյութիւն չունեցող» Հնչակեան կուսակցութիւնը զինւած ոյժով Պարսից գահի առաջ կանգնելով, թաղը մէկ գլխից մըսի վրայ տեղաւորեց և Սահմանադրութիւնը վերահռչակելուց յետոյ, պահանջում է իր կուռղ ոյժերի զինաթափութիւնը և զէնքերի հաւաքումը, սակայն նրա խմբապետ՝ Պետրոս Մելիք Անդրէասեանը իր զինւորներն ու կուսակցական զէնքերը թողնելով Նիքիմի ձեռքում, նրանց փոխարէն ըստանում է Թաւրիզի անքսիզային ընդհանուր վարչապետի պաշտօնը և Թաւրիզում երևան է գալիս որպէս Դաշնակցական . . . Այս ազեղ երևոյթն ըստ ինքեան բացատրում է, և մեր կողմից պարզաբանուելու հարկը չի տեսնում, միայն այսքանը պիտի ասեմ, որ 1911 թ.ի Դեկտեմբեր ամսում, զրեթէ 40 օր առաջ քան իր կախազան բարձրանալը, Պետրոս Մելիք Անդրէասեանը, Թաւրիզ քաղաքում ու Ռ. Մ. եանի անում ներկայացուց ինձ, որին հարցրեցի թէ՛ ինչու նա փոխեց իր կուսակցական ուղղութիւնը, նա ինձ պատասխանեց թէ՛ «ես իմ կուսակցական կեանքի ընթացքում միայն Նիքիմիին տեսայ որպէս մաքուր յեղափոխական և այդ պատճառով փոխեցի իմ ուղղութիւնս», «սխալ ես — պատասխանեցի ես — միակ պատճառը քո արդի պաշտօնդ էր և հարստանալու ցանկութիւնը»։ Այս հարց ու պատասխանից յետոյ Պետրոսից հարցրեցի թէ՛ «ի՞նչ արեցիր Հնչակեան զէնքը և զինւորնե-

րը», նա ինձ պատասխանեց թէ՛ «ինքը թողել էր Եփրեմի ձեռքում, որ յանձնէ Հնչակեան կուսակցութեան»: «Բայց գիտե՞ս, որ դու Հնչակեան կուսակցութեան առաջ ծանր պատասխանատուութեան տակ ես և այդ պատճառով իսկ ատենի առաջ պիտի ներկայանաս» — ակնարկեցի ես: Դառն ժպտալով երեսին «այո՛», պատասխանով հեռացաւ նա և... Իցաւ իմ սրտիս, քանի մը օրից յետոյ նա կախաղան բարձրացաւ ռուս զինուորական ատենի հրամանով: Եւ երբ նա ինքզինքը ազատելու համար ռուս սպայակոյտի առաջ յայտարարեց թէ՛ ինքը Դաշնակցական չէ այլ Հնչակեան, այն ժամանակ սեղանի վրայ դրւեց նրա և Եփրեմի միջև կատարւած նամակներն ու թղթակցութիւնները և անդարձ կերպով վճռեց նրա մահով՝ ճիշտ, մի քան, որ ամենածանր կերպով խոցեց իմ հոգիս և զգացումներս:

Իմ նպատակս չէր Պետրոսի նահատակութիւնը խժըժել, այլ նա ըստ ինքեան մէջանդ քաշւեց, որովհետեւ որպէս Հնչակեան խմբապետ՝ նա իր կեանքով և գործերովը կապւած էր Հնչակեան կուսակցութեան հետ և նրա ինքնագիր նամակն ու յայտնած կարծիքը զալիս էր ապացուցելու, որ իր վերջին օրերի Դաշնակցական ընկերների բռնած դիրքը, այսինքն՝ ուրանալ Հնչակեան սնցեալն ու ներկայ գոյութիւնը սխալ և անհիմն է:

«Իոյութիւն չունեցող» Հնչակեան կուսակցութեան ակտիւ և զինւած մասնակցութեամբ, նրա նախաձեռնութեամբ ու ահագին քանակութեամբ զէնքի և զինւորի զոհողութեամբը Թաշտից շարժած արշաւական հսկայական այիքները Իրանի մայրաքաղաքը հասնելով տապալեցին միապետութիւնը,

ներա փոխարէն երևան դնելով Սահմանադրական հասարակարգերը, այն ժամանակ, այսինքն 1909 թ.ի Յուլիս 8ին ամբողջ Պարսկաստանի հետ Ատրպատականն ալ աօնեց ժողովրդական ներկայացուցչական իրաւունքի վերականգնում ու սահմանադրութեան վերահռչակումը: Եւ քանի որ այդ օրերուս Հնչակեան կուսակցութեան Պարսկաստանի շրջանի ժամանակակից Կործադիր Յանձնախումբը Թաւրիզումն էր գտնուում, հետեւաբար այդ աօնակատարութեան առթիւ Ատրպատականի կուսակալութիւնը, Նահանգային Անջումէնը և նշանաւոր հերոս՝ Սաթար խանը առանձին նամակներով շնորհակալութիւն են յայտնում նրանից, Հնչակեան կուսակցութեան ցոյց աւած մասնակցութեան և նրա գնահատելի գոհարերութեան համար: Իսկ նամակները, որոնց ամեն մէկը պատմական անդին մի փաստաթուղթ է և որոնց ամեն մէկ բառը զայիս է ապացուցելու, որ չէ թէ միայն Հնչակեան կուսակցութիւնը գոյութիւն է ունեցել, այլ նոյնիսկ իր գոհողութիւնովը զօրաւոր սիւնն է դարձել Պարսից Սահմանադրութեան վերահաստատութեան, ներանց թարգմանութիւնը նոյնութեամբ առաջ պիտի բերենք այստեղ:

Ատրպատականի Նահանգային Անջումէնից

23 Բանապ 1327 ին (Յուլիս 10, 1909)

Թիւ 2206

Հնչակեան կուսակցութեան պատմական կազմին.

«Ձեր անկեղծութեամբ լի պատւական նամակը որ ապացոյցն էր այդ պատւական կազմակերպութեան կրած նեղութիւններին և արած անսահման

զոհողութիւններին, նահանգային Անջումանի (ներկայացուցչական ժողով) առաջ կարգացուցից, որի պարունակութիւնը Անջումանի և իր անդամների երախտագիտութեան զգացումները աւելի ևս ամբասանեց:

«Վստահ եղէք, որ այդ Սուրբ Կուսակցութեան մատուցած ծառայութիւնները և ըստ զոհողութիւնները Պարսիկ ազգը ընդհանրապէս իսկ Ատրպատականը մասնաւորապէս չպիտի մոռնայ, որովհետեւ ևս կարողացաւ հասկնալ բոլորի ծանրութիւնը և այսպիսի մի փոքրկազից շրջանի մեջ Պարսիկ մարտիկների հետ ձեռք ձեռքի չուած ևս կողմ կողմի կանգնած ամեն զեղծ և մեծամեծ զոհողութիւններով պայտարի արիւնոտ շաւղով սուսըսցան միևեւ որ մեր իսկական նպատակը, Սահմանադրութեան վերահաստատումը իրականացրեցին իրանց արեան և կեանքի քանզ զեղծով միայն: Սահմանադրութիւն և ազատութիւն, որոնց հովանու տակ ընդհանուրի համերաշխ ապրելու ազատ իրաւունքը ապահովեցիք դուք, և համայն երկիրը միապետական վատ բանութեան ճնշումներից փրկեցիք»:

«Մեր անխախտ հաւատքն է, որ այսուհետեւ մեր քաջամարտիկ կուռղները՝ մանաւանդ Հնչակեան Կուսակցութիւնը պիտի վայելեն իրանց արիւնոտ նեղութիւնների պտուղը»:

(Կնիք)

Վերոգրեալ նամակի հետ զուգընթացարար ըստացուած է Ատրպատականի կուսակալի հետեւեալ նամակը, որը թարգմանարար և նոյնութեամբ առաջ ենք բերում հետեւեալ տողերում:

Ասրպատականի Կուսակալութիւն
10 Քանայ 1327 (Յուլիս 1909)

Թիւ 1405

Հնչակեան Կուսակցութեան պատական կազմին.

«Զեր շնորհաւորական նամակը, որ Սահմանադրութեան վերահսկողութիւն առթիւ էիք գրել, ըստացայ:

«Այս սուրբ ու ազատաբեր տունը չպիտի կարողանայինք ունենալ և այսպիսի փառաւոր ածնակատարութեան ուրախասիրթ բոլորների քաղցրութիւնը վայելելու բախտաւորութիւնը չունենայինք թերևս, եթէ այդ քաջակորով մարմինը, Հնչակեան Կուսակցութիւնը իր թանկագին և անգնահատելի զոհողութիւններով իր բաժինը չբերեր ընդհանուր Պարսիկ մողովրդի զոհաբերութեան մէջ: Եւ այդ պատճառով իսկ գալիս եմ ի դիմաց ինձ յանձնւած երկրամասի, մեր հրախտապիտութեան հետ յայտնել նաև մեր խորին շնորհակալութիւնը»:

Կնիք՝ Սազէղ—Սուլթան

Այս նամակների պակասը գալիս է լրացնելու յայտնի հերոս և Պարսկաստանի իսկական ազատարար Սաթար Խանի մի նամակը, որի թարգմանութիւնը ստորև առաջ պիտի բերենք, մէկ կողմթողնելով նրա մեծ մասը կազմող պարսկական սովորական քաղաքավարական դարձւածքները:

Քանայ 14, 1327 (Յուլիս 1909)

Հնչակեան Կուսակցութեան քարտի եւ պատական անդամներին.

«Զեր շնորհաւորական նամակը, որ լի էր ան-

կեղծ արտայայտութիւններով, ստացայ և չափազանց գոհ եղայ:

Քթէ և այս սուրբ և նւիրական տօնի առթիւ ամեն կողմերից անթիւ հեռադիրներ ու նամակներ եմ ստացել, բայց ձեր նամակը իր անկեղծ պարունակութեամբը առանձին մի ապաւորութիւն թողնեց իմ վրայ և որովհետեւ նրա ամեն մի տողի անկեղծ արտայայտութիւնը համապատասխանում էր՝ չէ թէ միայն ձեր սրտի և զգացմանց անկեղծութեանը, այլ նոյնիսկ գործերին և դրոյց տւած վերաբերմունքին դէպի ընդհանուրի դատը:

Բայց չպիտի մոռանալ, որ այսպիսի հսկայական արդիւնք, և այսպիսի մեծ յեղաշրջում ես միայնակս երևան դնել չպիտի կարողանայի առանց ձեր և բոլոր գործող ու մարտնչող տարրերի: Ըստ որում թոյլ տւէք, որ ես էլ իմ կողմից շնորհակալութիւն յայտնեմ ձեզ և ընդհանրապէս բոլոր քրիստոնեայ մարտիկներին, առանց որոնց զոհողութեան ևս չպիտի կարողանայի նրանց շնորհաւորել այսօրւան նւիրական համազգային տօնը:

Քչաւատալով և վստահելով ձեր համերաչխ, հաւատարիմ և զոհարերող յատկութիւններին ցանկանում եմ մնալ ընդմիշտ հայրենիքիս ֆիզայինս:

(Կնիք) ՍԱԹԱՐ

Կարծեմ որ ամեն մարդ ինձ հետ պիտի համաձայնէր թէ՛ աւելորդ պիտի լինի սրանից աւելի ապացոյցներ բերելու՝ հաստատելու համար որ, Հնչակեան Կուսակցութիւնը իսկապէս գոյութիւն է ունեցել ու այժմս էլ գոյութիւն ունի, և թէ՛ նա միշտ թէ՛ երկրի մէջ, թէ՛ Կովկասում և թէ՛ Պարսկաստանում առանց պլըֆների և աղմուկ-փոթորի-

1- ՍԵՐԳՕ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ	5- ՊԵՏՐՈՍ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ
2- ԵՓՐԵՄ ԵՐԵՒԱՆՑԻ	6- ԹԱԴԷՈՍ ՇԱՄՍԱՆՑԻ
3- ԱՐԱՄ ԵՐԵՒԱՆՑԻ	7- ԻՍՐԱԶԷԼ ՄՈՒԺԱՄԲԱՐՑԻ
4- ՎԱՀԱՆ Մ. ԲԻԶԱՆԵԱՆ	8- ԳԱՍՊԱՐ ՇԱՄՍԱՆՑԻ

Ս. Դ. Հնչ. Կոմսոլցուքեան Պարսիասանի Մարտական Խումբի մի մասը որ Պետրոսի խմբապետ. քանի յաղթական արշավանք ունեցաւ Ռաշկն մինչև Թինրան

կի գործել է, երբոր այդ բանին պահանջն է ըզ-
գացել, սակայն լուրջ ու չափած հողի վրայ, որ-
պէսզի գոհողութիւնների արդիւնքը ապահով լինի
և զրական:

Այս հանգամանքը միայն մեծ ք շէնք ասում,
այլ Պարսիկ ժողովուրդը և նրա պաշտօնական կաղ-
մակերպութիւններն են վկայում, այն էլ զրաւոր
կերպով, վկայութիւններ՝ որոնք Հնչակեան պատ-
մութեան մէջ պիտի մնան որպէս պատասխան գո-
յութիւններ ուրացող պարոններին ու նրանց կու-
սակցութեան:

1909 թ.ի Յուլիս 8ին գահընկէց եղաւ Ռոհա-
մէզ Ալի Շահը և նրա փոխարէն գահ բարձրացաւ
իր մանկահասակ որդի՝ Սուլթան Ահմէդ Միրզան և
վերահռչակեց Պարսկաստանի Սահմանադրութիւնը:
Հնչակեան կուսակցութիւնը ճիշտ այստեղ լրացած
համարելով իր զինւած գործունէութեան միտքն,
վճռեց հրապարակից քաշել Հնչակեան զինուորն էլ
հետ նաև իր յատակարարած զէնքերը: Սակայն
խմբապետ Պետրոսը, ըստ իր դատողութեան յար-
մար տեսաւ փոխարէն Հնչակեան կուսակցութեան
արած կարգադրութեան հետեւելու, ծախել ամեն
ինչ թաւրիզի ակցիզային վերատեսչութեան իւզալի
պաշտօնը ստանալու համար, որի շնորհիւ նա թէև
թէհրանի արշաւանքին մասնակցելու զնաց, որպէս
Հնչակեան ընչազուրկ պրօլետար, բայց 1912 թ.ի
Յունվարի վերջերում կախաղան բարձրացաւ որպէս
Դաշնակցական, այն էլ բարեկեցիկ վիճակում և
հարստացած դրութեան մէջ: . . .

Թէհրանի գրաւութից և սահմանադրութեան վե-
րահռչակումի հետ միասին, երբ Հնչակեան կու-
սակցութիւնը քաշեց զինւած գործունէութեան

ասպարէզից և Ռ. Ս. Դ. Բ. կուսակցութեան ուղարկած Վրացիները և ս զգւանքով հեռացան Պարսկաստանից, այն ժամանակ Թէհրանի ոստիկանապետութեան պաշտօնը յանձնեց Նփրեմին և ինչպէս Պետրոս Մելիք Անդրէասեանն է ասում իր նամակում «ՀԱՅ ԶԻՆԻՈՐԻ ՄԵՄ ԿԱՐԻՔ ԷՐ ԸԶԳԱՅԻՈՒՄ», և այդ կարիքը լրացրեց Նփրեմը զանազան «ցանկալի» աղբիւրներից . . . և . . . հէնց այդ տեղից սկսեց Դաշնակցութեան պաշտօնական մասնակցութիւնը Պարսկաստանի յեղափոխական կեանքին և Նփրեմի «նապուէօնանալու» և «Հայ կարիքալի» դառնալու շրջանը:

Ասել է Նփրեմը և Դաշնակցութիւնը Պարսկաստանի յեղաշրջող կեանքի կծկի ծայրը ա՛յն ժամանակ և ա՛յն տեղ ձեռք բերեցին, որտեղ Հընչակեան կուսակցութիւնը յարմար էր տեսել կարել, դադարեցնել և կանգ առնել:

Այս պատմական փաստերը երևան բերելուց յետոյ ուզում ենք հաւատալ, որ մեր հակառակորդները բարեխղճութիւն կունենան նախ՝ յայտարարելու, որ իրանք սխալուել են ուրանալով Հնչակեան կուսակցութեան դոյութիւնը, երկրորդ՝ դադարեն հայհոյելուց, որ ազնիւ ու մաքուր բան չէ Հայհոյելը անտաշ Ասիացու վատ զէնքն է:

Ս. Դ. ՀՆՁ. ԿՈՒՍ. ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՇՐՋԱՆԻ ԳՈՐԾԱԴԻՐ
ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

1.— Գործ. Գասակարգը	Ս. Սապահ-Գիւլեան
2.— Հաւսի	Ասօ
3.— Կարմիր Օրեր	Ասօ
4.— Կղեր. Կրօն, Եկեղեցի	Ս. Խ. Մ. Գեղովեանց
5.— Առանց հայրենիքի մարդը	Էվերէք Հէյլ
6.— Արեան ճանապարհով	Գրիգոր Եղիկեան
7.— Հարազատներ	Գրիգոր Եղիկեան
8.— Մարիե	Գրիգոր Եղիկեան
9.— Եւրագոյն Սահմանադրական
խրատներ	Ե. Սաֆօ
10.— Բացառիկ Երիտ. Հայաստան	
11.— Արեան Ճակարակ	

ԳԻՆ 10 ՍԷՆԴ